

İNGİLTERE DIŞIŞLERİ BAKANLIĞI BELGELERİNİN IŞIĞI ALTINDA 1919 İNGİLİZ-OSMANLI GİZLİ ANTLAŞMASI

SALÂHI R. SONYEL

12 Eylül, 1919'da Osmanlı Sadrazamı Damad Ferit'le resmî ve yetkili İngiliz murahhasları olduklarını ileri süren fakat bir ihtimalle İngiliz Intelicens Servis'inde görevli M. S. Francer, H. Morlan ve G. Churchill isimli üç Levantin arasında gizli bir antlaşma imzalandığına dair 1919 yılı Aralık ortalarında etrafta söylentiler dolaşmaya başladı. İki suret halinde hazırlanarak Padişah Vahidettin tarafından onaylandığı ve ilgili taraflarca teati edildiği söylenen bu antlaşmanın hükümleri şöyle idi: İngiltere Hükümeti, Türkiye'nin bütünlük ve bağımsızlığını kendi güdümünde güvenlik altına alır. İstanbul, Hilâfet ve Saltanatın başkenti olarak kalacak, Boğazlar, İngiltere'nin murakabe ve kontrolüne bağlı bulunacaktır. Osmanlı Hükümeti, bağımsız bir Kürdistan kurulmasına engel olmayacaktır. Bunlara karşılık olarak, Osmanlı İmparatorluğu, Hilâfetin tinsel güç ve yetkisini Suriye, Irak ve Müslümanların yaşadığı diğer kesimlerde İngiltere lehine kullanmayı üstlenir. Ulusal akımın önüne geçebilmek için Türkiye'de kurulacak yarı meşrutî yönetime karşı vukubulacak tepkileri yatıştırmak üzere İngiltere Hükümeti yardımda bulunacaktır. Osmanlı İmparatorluğu, Mısır ve Kıbrıs üzerindeki bütün haklarından vazgeçecektir. İngiltere Hükümeti, Türk murahhaslarının isteklerini Barış Konferansı'nda kabul ettirmeyi üzerine alacaktır. Barış yapıldıktan sonra Padişah, Hilâfetin tinsel gücüyle ilgili 4'üncü maddedeki koşulları genişletmek için İngiltere Hükümetiyle ayrı bir gizli antlaşma yapacaktır¹.

1 Londra'daki İngiliz Arşivi (Public Record Office - PRO.), Dışışleri Bakanlığı (Foreign Office - FO.) belgeleri; bundan böyle kısaca PRO., FO. olarak anılacaktır. PRO., FO. 371 (sınıf)/5117 (dosya)/E. 260 (belge). Amiral, Sir John de Robeck'ten Lord Curzon'a, gizli yazı No. 177/M. 2505, İstanbul, 3 Şubat, 1920 - iliőik : HA/455 sayılı ve 28 Ocak, 1920 tarihli intelicens raporu.

Bu sözde antlaşma Bağlaşıkların, özellikle İngilizlerle Fransızların arasını açmış, İngiliz diplomatik çevrelerini zor bir durumda bırakmıştı. Öteyandan Türk, Fransız ve Amerikan tarihçi ve yazarlarına, İngiltere'nin Orta Doğu'da izlediği dış siyaseti sert bir dille kınamak fırsatını vermişti. O sıralarda İngilizler, sömürgeleri olan Hindistan'ın yolu üzerinde bulunan Osmanlı İmparatorluğu'nun yerini almasını tasarladıkları bir Büyük Yunanistan kurulmasıyla ilgili Yunan dileklerini büyük bir şevkle destekliyorlardı. Hikmet Bayur, bu antlaşmanın Fransızlar tarafından ele geçirilerek yayımlandığını; o sıradaki duruma, İngilizlerle Padişahın istek ve düşüncelerine uyması bakımından gerçek durumun ifadesi sayıldığını ve ilk olarak 22 Ocak 1920 günlü *The New York Herald Tribune* adlı Amerikan gazetesinde çıktığını, daha sonra Franklin Bouillon'un² bu belgeyi kendisinin elde etmiş olduğunu, ancak bir Amerikan gazetesinde yayınlanmasının daha etken olacağını düşündüğünden onu anılan gazeteye verdiğini söylediğini ve olayın kesin olarak doğruluğu üzerinde direndiğini belirtmektedir. Hikmet Bayur ayrıca, antlaşmanın imzalandığı ayda İngiliz-Fransız çekişmelerinin gayet çetin olduğunu, bugüne kadar bu belgenin gerçekten var olup olmadığını kesin olarak anlaşılmadığını, söylemekte "Vahidettin bir İngiliz savaş gemisiyle İstanbul'dan kaçarken ya yok etmiş veya yanında götürmüş olmalıdır. İngilizler ise bu belgeyi o sırada yalanlamış olmalarına göre bunu -eğer var idiyse- yayınlamaları beklenmez"³, demektedir.

Aralarında Ali Fuat Cebesoy⁴, Feridun Kandemir⁵, Rahmi Apak⁶ ve Kemal Karpat⁷ da bulunan birçok Türk yazar ve tarihçileri böyle bir antlaşmanın var olduğuna inanmaktadırlar. Türk Tarih Kurumu'nun yayınladığı *Tarih* adlı eserde de bu antlaşmanın var-

² Franklin - Bouillon, Seine-et-Oise mebusu, Radikal Sosyalist ve Fransız Parlamentosu'nun Dışişleri Encümeni başkanı idi; bak PRO., FO. 371/3752/126386, George Grahame'dan Lord Curzon'a, 872 sayılı ve 4 Eylül 1919 tarihli, Paris'ten gönderilen yazı. Franklin Bouillon, *Ankara Antlaşması* olarak anılan ve 20 Ekim, 1921'de imzalanan Türk-Fransız Antlaşmasını imzalayan Fransız murahhası idi.

³ *Atatürk, Hayatı ve Eseri*, C. I, Ankara, 1963, ss. 204 - 206; aynı yazar tarafından, *Yeni Türkiye Devleti'nin Dış Siyaseti*, İstanbul, 1935, s. 39 ve *Türkiye Devleti'nin Dış Siyaseti*, İstanbul, 1942, s. 40.

⁴ *Millî Mücadele Hatıraları*, İstanbul, 1953, ss. 167 - 176.

⁵ *Mustafa Kemal, Arkadaşları ve Karşındakiler*, İstanbul, 1964, s. 137.

⁶ *Türk İstiklâl Harbi II., Batı Cephesi*, Ankara, 1965, s. 7.

⁷ *Turkey's Politics*, Princeton, 1959, s. 35.

lığından bahsedilmektedir⁸. Oysa Atatürk, böyle bir antlaşmanın mevsukiyetinden şüpheli idi. 12 Aralık 1919'da, Heyet-i Temsiliye başkanı sıfatıyla Erzurum'daki XV'inci Kolordu Komutanı Kâzım Karabekir'e Sivas'tan gönderdiği kapalı telde şöyle diyordu: "Zat-ı şahanenin tasvibine iktiran ve İngiliz murahhaslarıyla sabık Sadrazam Damad Ferit arasında takarrür ve imza olunan 12.9.1919 tarihli muahede-i hafiye sureti bu kere Dersaadette elde edilmiştir. *Teyit ve mevsukiyeti için aslının ele geçmesine çalışılmaktadır*"⁹. Celâl Bayar da bu antlaşmanın "rivayet" olduğunu ileri sürmektedir¹⁰.

Bu konuyla ilgilenen yabancı tarihçiler arasında şu isimlere raslanmaktadır : Harry N. Howard¹¹, buna "sözde antlaşma" olarak değinmekte ve metnin, Pierre Loti'nin kaleme aldığı bir eserde¹² yayınlandığını bildirerek, "Antlaşma o sıralarda her iki hükümetçe yalanlanmış olmasına rağmen¹³, zamanın İngiliz siyasasına aynen uymaktadır", demektedir. Howard, antlaşmayı imzalayan İngiliz murahhaslarının isimlerini yanlışlıkla Mr. Winston Churchill, M.M. Fraster ve Nolan olarak vermektedir.

Başka bir yazar, bayan Elaine D. Smith, 1959'da Washington'da kitap olarak yayınlanan *Turkey: Origins of the Kemalist Movement, 1919-23* başlıklı doktora tezinde, söz konusu antlaşmanın Padişah tarafından imzalandığını ileri süren Donald E. Wedster¹⁴ adlı Amerikan tarihçisinden bir pasaj iktidas etmekte, şöyle demektedir: "Mustafa Kemal, 16 Eylül, 1919'da (?) Padişahla İngiltere'nin murahhasları arasında imzalanan ve Türkiye için bir İngiliz güdümünü kabul eden antlaşma yüzünden daha kuvvetli bir hale geldi. Kemal, İstanbul'la Anadolu arasındaki yazışmaların tüm olarak kesilmesi buyruğunu taşıyan bir

⁸ *Tarih IV*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1931, ss. 29 - 30.

⁹ *Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri IV.*, Ankara, 1964, s. 35; Kâzım Karabekir, *İstiklâl Harbimizin Esasları*, İstanbul, 1953, s. 158.

¹⁰ *Ben De Yazdım*, C. 7, İstanbul, 1969, s. 2211.

¹¹ *The Partition of Turkey*, New York, 1966, ss. 241 - 242.

¹² *La Mort de Notre Chère en Orient*, Paris, 1920, ss. 153 - 155.

¹³ Böyle bir gizli antlaşmanın var olmadığı, bu konuda etrafta dolaşan "bedhahane şayiaların" kesin olarak "asılsız ve esassız" olduğuna dair 4'üncü Damad Ferit Kabinesi sırasında bizzat Sadrazam tarafından resmî açıklama yapılmıştır; bak Tarık Mümtaz Göztepe, *Osmanoğullarının Son Padişahı Vahideddin Mütareke Gayyasında*, İstanbul, 1969, ss. 278 - 279.

¹⁴ *Turkey of Atatürk*, s. 80.

genelge ile buna tepki gösterdi. . . Damad Ferit Paşa Kabinesi bunun etkisinden ve gizli antlaşma koşullarının yarattığı kinden kurtulamayarak 2 Ekim 1919'da iktidardan düştü"¹⁵. Elaine D. Smith bu pasajda, ancak 1919 Aralık ortalarına doğru meydana çıkarılan bu antlaşmanın, 1919 Eylül ortalarında Türk siyasasına oldukça büyük bir etki yaptığını ileri sürerek yanlış bir sonuca varmaktadır.

Öteyandan Henry H. Cumming adlı İngiliz yazarı, böyle bir antlaşmanın varlığından şüpheli görünmekte, Harry N. Howard'ın söz konusu eserinden yukarıya aktarılan pasajı aynen ıktibas etmekle beraber şunları eklemektedir: "Her nasılsa, bu tarihten (gizli antlaşmanın imzalandığı tarih) itibaren İngilizler, şu veya bu nedenden ötürü, Türkleri İstanbul'dan çıkarmak fikrinde direnmekten vazgeçtiler. . . Britanya ve Türkiye arasındaki sözde antlaşmanın var olup olmadığı ispatlanıncaya kadar, İngiliz Bakanlarının çoğunluğu tarafından izlenen bu hayret verici tutum, Hilâfetin yok edilmesine karşı, Hindistan ve Mısır'daki Müslümanların bir protesto mahiyetinde ayaklanmaları ihtimali karşısında İngilizler arasında pek doğal olarak meydana gelen korkuya atfedilebilir"¹⁶.

Bazı tarihçiler hâlâ bu gizli antlaşmanın var olduğuna inanıyorlar. Oysa Londra'daki İngiliz Arşivinde bulunan İngiltere Dışişleri Bakanlığı belgeleri arasında yapılan esaslı bir araştırma, bu antlaşmanın varlığını doğrulayamamıştır. Bununla beraber bu belgeler, Osmanlı Sadrazamı Damad Ferit'i, gözdesi bulunduğu Padişah Vahidettin gibi, koyu bir İngiliz dostu olarak açığa vurmaktadır. Birinci Dünya Savaşı sonunda Osmanlıların yenilgiye uğratılmasını takiben, Osmanlı İmparatorluğunun Antant bağlaşıkları tarafından parçalanması veya paylaşılması tehlikesi karşısında, tüm Osmanlı ülkelerini kapsıyacak bir İngiliz güdümü sağlamak için Damad Ferit, elinden geleni yaptığını, bu suretle Osmanlı İmparatorluğunun toprak bütünlüğünü, Saltanat ve Hilâfetin devamını sağlamağa çalıştığını ileri sürüyordu.

3 Nisan 1919'da İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiseri¹⁷ Amiral Calthorpe'a vekâlet eden Amiral Richard Webb'i görmeye giden

¹⁵ *Turkey: Origins of the Kemalist Movement, 1919 - 1923*, Washington, 1959, s. 23.

¹⁶ *Franco - British Rivalry in the Post-War Near East*, Londra, 1938, ss. 91-92.

¹⁷ British High Commissioner - Büyükelçi seviyesinde.

Damad Ferit, bir gün önce uzun süre görüştüğü Padişah katından gönderildiğini ve babası Abdülmecit tarafından İngiltere ve İngiliz halkının bir dostu olarak büyütülen Padişahın, daha sonra edindiği tecrübe ve görüşlerin bunu doğruladığını kendine bildirdiğini söyledi. Amiral Webb, Damad Ferit'le yaptığı mülâkatla ilgili olarak İngiltere Dışişleri Bakanı¹⁸ Lord Curzon'a gönderdiği raporuna şöyle devam eder: "Padişah ve Sadrazamının amacı, Osmanlı İmparatorluğunun Majeste Hükümetine¹⁹ biat etmesini sağlamaktır. Her iki şahsiyet de, yardım konusunda İngiltere'den başka hiçbir Kuvvete başvurmak istemediklerini bildirdiler. Halife sıfatıyla Padişah ve devlette en yüksek memur sıfatıyla kendi adına konuşan Sadrazam, Türkiye'nin İngiltere'ye ve ancak İngiltere'ye biat ettiğini, yalnız ondan yardım dilediğini tekrar bildirdi. Buna karşılık Majeste Hükümetinin, Osmanlı Devletinin yetkisinde olan her türlü destek ve iyi niyetten faydalana-acağına dair beni temin etti".

Yorumuna devam eden Amiral Richard Webb, meslektaşları olan Fransız ve İtalyan Yüksek Komiserlerine buna benzer bir yaklaşma yapılmadığını ve yapılmayacağından emin bulunduğunu, çünkü yardım konusunda Türkiye'nin geçmişte Fransız veya İtalyanlara baş vurmadığını; İngiliz yardım ve uyarmasıyla ilgili dileklerin, memleketin her tarafında beyan edildiğini ve yalnız Türklere münhasır kalmadığını belirtti. Türk Padişahlarına ve İslâm Halifelerine ululuk getiren büyük geleneklerin henüz sönmediğine şüphesi olmadığını ileri süren Yüksek Komiser Vekili, raporuna şöyle son verdi: "10 veya 12 milyon Türkle beraber yaşamak zorunluğunda kalacağımız gibi, onların Padişahlarında toplanan tinsel ve dinsel etkilerle de yaşamak zorunluğundayız. Bir yandan Halifenin tinsel gücünü büyültmek ne kadar hatalı ise, öteyandan Pan-İslâmizmin potansiyel tehlikelerini küçültmek de bir o kadar hatalıdır kanısındayım. Batı Asya'nın kuzeyinde bize güvenen dost bir Padişah bulundurmak önemli olduğu gibi, güneyinde de benzer bir kiral bulundurmak önemlidir görüşün-deyim".

Bu belge, İngiltere Dışişleri Bakanlığında N. D. Peterson tarafından, 22 Nisan 1919'da şöyle yorumlandı: "Padişahla Sadrazam, kendi memleketleri için elden geleni yapmaya çalışmak bakımından

¹⁸ Foreign Secretary.

¹⁹ İngiltere Hükümeti kastediliyor.

samimî olabilirler, fakat bana öyle geliyor ki, bir İslâm Kuvveti olarak bizim bilinen eski sorumluluklarımızdan söz etmekle, idaresizlik ve yenilginin sonuçlarından kaçınmaları için Türklere yardımda bulunmak amacıyla yeniden kurulacak bir Türkiye'de bize üstün bir mevki adayarak rüşvet teklif ediliyor. . . Böyle bir öneride bulunanlar, bunu gerçekleştirmek yönünde sarfedilecek gayretin, Bağlaşıklarımızla aramızda kaçınılmaz ümitsiz ayrılıklar yaratacağını bilmezlikten gelemeler. . . Pierre Loti dahi, Türklerin prestijinin iadesi yönünde daha etken bir yöntem teklif edemez. . ." ²⁰ (Belge No. 1).

İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiseri Amiral Calthorpe ²¹, 29 Mayıs 1919'da İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Curzon'a gönderdiği kapalı telde, Sadrazam Damad Ferit'in güdümlü ilgili görüşlerine işaretlerle, Türkiye bir manda altına verilecekse, Sadrazamın, Fransa'nın "çürümüş olması" ve Amerika'nın uyruk yönetiminde gereken tecrübeyle sahip bulunmaması yüzünden, "Padişah'tan en son köylüye kadar" bütün Türkiye'nin, bu güdümün Büyük Britanya'ya verilmesi dileğinde olduğunu belirttiğini kaydediyordu ²². Yine Amiral Calthorpe, 5 Haziranda Lord Curzon'a gönderdiği "ivedi" işaretli kapalı telde, Fransızların, Türklerin iltimasını kazanmak için göstermiş oldukları bütün gayretlere rağmen, Sadrazamın baştan çıkarılacağından hiç korkmadığını kaydediyor, Damad Ferit'in, hükümeti murakabe etmek ve yönetmek, içerideki tehlikeli durum ve karışıklıktan kurtarmak için memleketinin kesin olarak yol gösterici ve yardım edici bir güce gereksindiği görüşünü belirttiğini ileri sürüyor, böyle bir görevin ancak tek bir Kuvvete verilmesini ve bunun da diğer memleketlerdeki Müslümanları yönetmek kabiliyetine sahip İngiltere'nin olmasını dilediğini; Damad Ferit buna nail olmadığı takdirde, bir Amerikan güdümünü kabul edeceğini, fakat Fransız murakabesini kesin bir ifade ile reddettiğini ekliyordu ²³.

²⁰ PRO., FO. 371/4156/60152, Amiral Richard Webb'ten Lord Curzon'a, yazı No. 453/1768, İstanbul, 3 Nisan, 1919.

²¹ Amiral Calthorpe, Mondoros Brakışmasını İngiltere adına imzalayan İngiliz Murahhası idi.

²² PRO., FO. 371/4180/81369, Amiral Calthorpe'dan Lord Curzon'a, kapalı tel. No. 1153, İstanbul, çok ivedi, 29 Mayıs, 1919.

²³ Ibid...../4229/85232, Amiral Calthorpe'dan Lord Curzon'a, kapalı tel. No. 1205, ivedi, çok gizli, İstanbul, 5 Haziran, 1919.

Damad Ferit'in tüm Osmanlı İmparatorluğu üzerinde bir İngiliz himayesi veya mandası temin etmekle ilgili gayretleri bu sırada İstanbul'daki Amerika Yüksek Komiserliğinin nazarından kaçmıyordu. Amerika Yüksek Komiserliği, 26 Ağustos 1919'da, Amerika Dışişleri Bakanlığına gönderdiği kapalı telde, İngiltere ile Türkiye'nin, İran'la henüz imzalanması kararlaştırılan antlaşmaya benzer bir muahede imzalamak üzere olduklarına dair etrafta söylentiler dolaştığını, bu söylentilere güvenilmemekle beraber, İstanbul'daki görüş ve düşüncelerin yönünü göstermek bakımından önemli olduğunu bildiriyordu²⁴.

Öteyandan Damad Ferit, bütün Türkiye'yi kapsıyacak bir İngiliz himaye veya mandası temin etmekle ilgili sistemli kampanyasına devam ediyordu. İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiseri Vekili Amiral Richard Webb, 8 Eylül 1919'da, yani gizli antlaşmanın imzalandığı söylenen tarihten dört gün önce, Lord Curzon'a gönderdiği gayet mahrem bir yazıda, Birakişmanın bellisiz bir süreden beri uzayıp gitmesinin Osmanlı Hükümetine getirdiği büyük güçlüklerden Sadrazamın yine sızlandığını kaydediyor, bu süreyi kısaltmak için mümkün tek yolun Büyük Britanya ile gizli bir antlaşmaya varmak olduğu görüşünü ileri sürdüğünü belirtiyor, şunları ekliyordu: "Kendisine hemen cevap vererek böyle bir fikrin söz konusu olamayacağını, Bağlaşıklarımızla birlikte alacağımız tedbirler bir yana, tek başımıza herhangi bir davranışta bulunmayı hayalimizden dahi geçirmediğimizi söyledim. Majeste Hükümetinin Türkiye hükümetiyle herhangi bir surette görüşüğünü işitirse Bağlaşıklarımız ne der? diye sordum. . . Damad Ferit, buna cevaben, iktidara geldiği günden beri Bâbîâlî'nin takip edegeldiği geleneksel siyasadan kaçınarak, hiçbir zaman yabancı devletlerle ayrı ayrı entrika çevirmediğini belirtti. Sadrazamın görüşünce, Türkiye'yi savaşıarak fetheden ve Türkiye'de en büyük çıkarları olan Büyük Britanya'dır". Bu arada, İngiltere Başbakanı Lloyd George'un 18 Ağustosta Avam Kamarasında yaptığı konuşmaya işaret eden Damad Ferit, bu konuşmada Lloyd George'un, Türkiye sorununun halledilmesinde Büyük Britanya'nın pek yakından ilgilendiği gayet önemli İngiliz çıkarlarının da söz konusu olduğunu

²⁴ İstanbul'daki Amerika Yüksek Komiserliği'nden Amerika Dışişleri Bakanlığı'na (Secretary of State), İstanbul Tel. No. 160, 26 Ağustos, 1919, bak Laurence Evans, *United States Policy and the Partition of Turkey*, Baltimore, 1965, s. 187.

belirttiğini, bu konuşmanın kendisine gayet iyi etki yaptığını çünkü Türk çıkarlarının, Büyük Britanya'dan başka hiçbir Güce dayanmadığını söyledi²⁵.

Ferit devamla, 30 Mart 1919'da yaptığı önerilere işaret ederek, "Bağlaşkların bu teklifleri şimdiye kadar duymadıklarına göre, bundan böyle de yapılacak önerileri niçin duysunlar?" diye sordu. Buna karşılık veren Amiral Webb, Sadrazamın söz etmiş olduğu önerilerinin kabul edilmediğini hatırlattı. Bunun üzerine Damad Ferit, havayı temizlemek, Bağlaşkların, özellikle Büyük Britanya'nın, talepleri konusunda bir anlaşmaya varmak ve bu suretle Türk sorunu müzakere konusu olacağına, ortadaki birçok engellerin önceden kaldırılmasına çalışmak ve Türk murahhaslarının üzerinde durmak zorunluğunda kalacakları zemini tahminî olarak tesbit etmek amacıyla olduğunu belirtti. İran'la imzalanan antlaşmaya değinerek en büyük arzusunun buna benzer bir antlaşma ile Türkiye ve Büyük Britanya'yı birleştirmek olduğunu söyledi. Amiral Webb, barış koşullarının Türkiye'ye dikte edileceği görüşünde olmakla beraber bu görüşünü Damad Ferit'e söylemekten kaçındı, ama, ayrı müzakereler yapılması ihtimalinden doğacak en küçük şüphenin dahi güvensizlik ve rekabet tehlikesi yaratmaktan geri kalmıyacağını belirtti ve Damad Ferit'e, önerisini geri çekmesini tavsiye etti.

İngiltere Dışişleri Bakanlığında bu belge W. S. Edmonds tarafından 20 Eylülde şöyle yorumlandı: "Sadrazam, Türkiye'yi güdümümüz altına almamız için bize yeniden başvuruyor. Bu, bize Talât, Osmanlı Kurulu ve Padişahla Ittihad ve Terakki'nin çeşitli temsilcileri tarafın-

²⁵ İngiltere Başbakanı Lloyd George'un Avam Kamarası'nda yaptığı konuşma için bak. *Parliamentary Debates*, 5. seri, Avam Kamarası, C. CXIX paragraf 1979-2022. Damad Ferit, Lloyd George'un söylevini Padişaha yanlış aksettirmeye kalkışmıştı. Ali Fuat Türkgeldi anlatıyor : "23 Ağustos 1335 (1919) Cumartesi akşamı Sadrazam huzura geldi. Kapıdan girerken 'Efendimize gayet hayırlı bir şey arz edeceğim; o derecede ki, âdeta gözlerime inanamayacağım geliyor' diye başlayarak cebinden Fransızca bir ajans telgrafı çıkarıp İngiltere başvekili Lloyd George'un irad ettiği bir nutkun Devleti aliyeye ait fıkrasını şifahen tercümeyle başladı... 'Cennet-mekân pederi âlileri zamanındaki İngiliz dostluğu avdet ediyor' dedi. Padişah ilk memnun oldu, fakat telgrafı görünce şüphe beyan etmeye başladı, bunu bana da okuttu. 'Bundan benim çıkardığım mana İngiltere'nin Memaliki Osmaniyedeki alâkası cihetiyle Türkiyenin düveli sairenin kucağına atılmasına mani olacağını işrabdan ibarettir' dedim. Ferit Paşa bozuldu." Bak. *Görüp İşittiklerim*, Ankara, 1951, s. 235.

dan yapılan önerilerin aynıdır. Türk toplumunun her sınıfı İngiliz himayesini büyük memnurlukla karşılayacaktır, fakat herkesin ümitleri değişiktir. Şövenistlerin amacı bizi devirmek ve Türkiye'yi yeniden bir memleket haline getirmemiz üzerine bize saldırmaktır. Daha mutedil elemanlar bir nevi güdüm altında yaşamaya kani olabilirler. Ne olursa olsun, Damad Ferit, ancak bizim desteğimiz sayesinde görevine devam edebileceğini hissetmiş olsa gerek". Edmonds, Amiral Webb'in Damad Ferit'e karşı kullandığı tutumun ve ona söylemiş olduğu sözlerin onaylanması önerisini ileri sürdü. Öneri kabul edildi²⁶. Bunun üzerine 23 Eylülde Lord Curzon adına Amiral Webb'e, tutumunu tasvip edici kapalı bir tel gönderildi²⁷ (Belge No. 2).

Bunu takiben Damad Ferit ve Kabinesi, 1919 Eylül sonlarına doğru çekilerek yerini 1 Ekimde kurulan Ali Rıza Paşa Kabinesine bırakmıştı. O tarihten 1919 Aralık ortalarına kadar gizli antlaşmayla ilgili hiçbir şey işitilmedi²⁸. 23 Ocak 1920'de, Paris'teki İngiliz Büyükelçisi Lord Derby, İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Curzon'a gönderdiği "çok ivedi" kapalı telde, *Times* gazetesinin temsilcisi olan Adam adlı birisinin kendini ziyaret ederek 1919 Eylülünde İstanbul'da J. W. Strauss, Polack ve N. Churchill isimli ve yetkili İngiliz ajanları olduklarını söyleyen kimseler tarafından imzalanmış bir belge gördüğünü ve bunun derhal Fransız basınında yayınlanması ihtimaline işaret ettiğini belirterek şunları ekledi: "Ben şu sonucu çıkarıyorum: bu belge uydurmadır. Yayınlandığı takdirde, söz konusu ajanlar hakkında Hükümetin hiçbir haberi olmadığına dair hemen bir açıklama yaparak bunu yalanlayabilmem için lütfen bana yetki veriniz. Durum oldukça önemlidir, çünkü belge yarın Basında yayınlanabilir".

Lord Curzon, buna verdiği cevapta, İngiltere Dışişleri Bakanlığının Lord Derby'nin telinde söz konusu edilen antlaşmanın esassız olduğuna inandığını belirtiyor, bu belge yayınlandığı takdirde, derhal yalanlanması için Lord Derby'ye yetki veriyordu. Lord Curzon ayrıca, İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiserliğinin bu iddiayla ilgili olarak

²⁶ PRO., FO. 371/4159/130732, Amiral Richard Webb'ten Lord Curzon'a, gayet gizli yazı No. 1633/M/1095, İstanbul, 8 Eylül, 1919; ayrıca bak. *Documents on British Foreign Policy*, 1. seri, C. IV, Londra, 1952, ss. 753 - 754.

²⁷ Ibid., Lord Curzon'dan Amiral Richard Webb'e, kapalı tel. No. 559. Londra, 23 Eylül, 1919.

²⁸ Mustafa Kemal'den Kâzım Karabekir'e, kapalı tel, Sivas, 12.12. 1919 yukarıda 9 sayılı dip nota bakınız.

görüşü sorulduğunu da ekliyordu. Bu belge, İngiltere Dışişleri Bakanlığında W. S. Edmonds tarafından 24 Ocak 1920'de şu şekilde yorumlandı: "Polack ve Churchill, Levantin'li kimselerin adlarıdır. Bu üç şahsın gizli örgütümüzde veya İngiliz Askerî İntelicens Servisinde görevli olmaları muhtemeldir. Ne olursa olsun, kendilerine İngiliz temsilcileri olarak yetki verilmemiştir ve bu oldukça belâlı antlaşma tamamen uydurma olmalıdır"²⁹ (Belge No. 3). Bu arada Amiral Webb 28 Ocak 1920'de İstanbul'dan Lord Curzon'a gönderdiği "ivedi" işaretli kapalı telde, "uydurma olduğu şüphe götürmeyen ve propaganda amaçlarıyla hazırlanan" bu belgenin "sözde var olduğunu ve güya üç kişi tarafından imzalanmış bulunduğunu; bu üç kişiden ikisinin Churchill ve Morlan olduğunu" bildiriyor, bir suretinin ele geçirilmesi için gayret sarfedildiğini ekliyordu. Dışişleri Bakanlığında bu belge de W. S. Edmonds tarafından 30 Ocak 1920'de şöyle yorumlandı: "Bu, açıktan açığa Fransızlarla aramızı açmaya çalışan Türklerin eseridir"³⁰ (Belge No. 4).

Tam bu sırada, Amerikalılar da bu sorunla yakından ilgilenmeye başladılar. Londra'daki Amerika Büyükelçisi J. W. Davis, Ocak 1920 dolaylarında, "gizli bir antlaşmayla ilgili söylentiler" hakkında İngiltere Dışişleri Bakanlığında bilgi istedi. İngiliz hariciyecilerinden Lord Grey, 24 Ocakta Amerika Büyükelçisine gönderdiği bir mektupta Lord Curzon'un, bu söylentilerde "tek bir doğru kelime dahi olmadığını" belirttiğini kaydediyor, "zerre kadar gerçek olmıyan bu kadar tesadüfi ve uydurma söylentilerin etrafta dolaşmasını anlamamanın güç olduğunu" ileri sürüyor, bununla beraber, "Doğu'da karışıklık çıkaran birçok kimseler bulunduğunu" ekliyordu. 29 Mart 1920'de İngiltere Dışişleri Bakanlığı sorumlularından D. G. Osborne, bu belgeye koyduğu nota hariciyecilerden Sir John Tilley'in dikkat nazarını çekiyordu: "Hearst Basını, İngiliz-Türk gizli antlaşmasının hayaletini dirilterek bunu doğrudan doğruya İngilizlere karşı propaganda olarak kullanıyor. *New York Times* gazetesinin adamı gelip Mr. Harris'le görüştü ve bu konuda Paris'te resmî bir yalanlama yayınladığımızı hatırlattı. Lord Grey'in Mr. Davis'e gönderdiği mektubu ona okudum. Bu mektubu yayınlamak istiyor, çünkü bunun

²⁹ PRO., FO. 371/4241/173042, Lord Derby'den Lord Curzon'a, kapalı tel No. 92, çok ivedi, Paris, 23 Ocak, 1920.

³⁰ Ibid.,/ 174587, Amiral Richard Webb'ten Lord Curzon'a, kapalı tel No. 84, ivedi, İstanbul, 28 Ocak, 1920.

bir yalanlamadan daha etkili resmî bir tekzip (démenti) teşkil edeceğine, Amerika'da Lord Grey'in imzasına büyük önem verildiğini belirtti"³¹ (Belge No. 5).

Bu arada Amiral Calthorpe'un yerine İngiltere Yüksek Komiseri atanan Amiral Sir John de Robeck, 3 Şubat 1920'de Lord Curzon'a gönderdiği İstanbul kaynaklı kapalı yazıda, gizli bir kaynaktan temin ettiği HA/45 sayılı ve 28 Ocak 1920 tarihli bir raporun suretini de ilâştırıyor, bunun, "sözde Türk-İngiliz gizli antlaşmasıyla ilgili olduğunu" kaydediyordu. Amiralin bildirdiğine göre, T. 20 olarak bilinen ajan, raporda şöyle diyordu: "Saray çevrelerinden bildirildiğine göre, 12 Eylül 1919 tarihinde İstanbul'da, Osmanlı Hükümetini temsil eden Ferit Paşa ile İngiltere Hükümetini temsil eden M.S. Francer, H. Morlan ve G. Churchill arasında bir antlaşma imzalanmış". Amiral Robeck bu antlaşmanın özünü bildiriyor ve ajana atfen, bu belgenin bir suretini temin etmek isteyen yabancı bir hükümetin, bir gazeteciye 300 Türk lirası teklif ettiğini bildirerek şöyle diyordu: "Bu belgenin, Damad Ferit'i iktidardan indirmek için ona karşı açılan kampanyada kullanılmak üzere kaleme alınmış olması kuvvetle muhtemeldir". İngiltere Dışişleri Bakanlığında W. S. Edmonds belgeyle ilgili olarak 21 Şubat 1920'de şu yorumda bulundu: "... Bu mümkündür, fakat belgeyi kaleme alanlar herhalde aynı zamanda Fransızlarla aramızı açmayı ümit etmişlerdir". H.³² rümuunu kullanan başka bir hariciyeciyi de şunları ekledi: "Bunun uydurma olduğu bellidir"³³ (Belge No. 6).

Paris'teki İngiliz Büyükelçisine vekâlet eden George Grahame, 11 Şubat 1920'de Lord Curzon'a gönderdiği kapalı yazıda, "sözde iki İngiliz ajanı tarafından İstanbul'da imzalanan" bir belgeye değinerek, *Eclair* adlı Fransız gazetesinde M. Georges Bonnamour imzası altında yayınlanan "Türkiye Konusunda İngiltere'nin Üç Tutumu"³⁴ başlıklı yazının kupürünü gönderiyor, şöyle diyordu: "Bu yazıda, Lord Derby'nin 23 Ocak 1920 tarihli telgrafında temas

³¹ PRO., FO. 371/5117/ E. 671, Lord Grey'den J. W. Davis'e mektup, 24. Ocak, 1920.

³² Lord Curzon'un yardımcılarında Lord Hardinge olması muhtemel.

³³ PRO., FO. 371/5117/E. 260, Amiral Robeck'ten Lord Curzon'a, gizli yazı No. 177/M. 2705, İstanbul, 3 Şubat, 1920.

³⁴ Georges Bonnamour, "Les trois attitudes de l'Angleterre su sujet de la Turquie", *L'Eclair*, 11 Şubat, 1920.

ettiği belgenin metni aynen veriliyor. Yazar, bu belgenin varlığınıpan *Quai d'Orsay*'in³⁵ bilgisi olduğunu ve Fransa ile İngiltere'nin arasını açmak amacıyla yayınlanmış olmakla beraber, bunu yine de gün ışığına çıkarmanın kendine düşen bir görev olduğunu kaydederek yazısına son veriyordu. George Grahame şunları ekledi: "24 Ocak tarih ve 118 sayılı telinizdeki direktif gereğince, söz konusu belgenin tamamen uydurma olduğuna dair bir açıklama yayınlamasını *Havas Ajansından* rica ettim". Belge, İngiltere Dışişleri Bakanlığında E. Phipps tarafından 12 Şubat şöyle yorumlandı: "Şayet iyi hatırlıyorsam, *Eclair*, savaştan önce Almanlar tarafından finanse edilmekte idi. Bir ihtimalle şimdi yine aynı kaynaktan veya Türkiye tarafından finanse ediliyor. Ne olursa olsun, Fransa'da olumsuz bir etki yaratacak. 24 Ocakta Lord Derby'ye, bu yayınlandığı takdirde kesin bir yalanlama neşretmesi direktifini vermiştik; fakat yazı daha dün sabah yayınlandığına ve Paris'ten henüz bir haber almadığımıza göre Büyükelçiliğin dikkatini buna çekmeli ve vakit kaybetmeden bir yalanlama yayınlamasını bildirmeliyiz"³⁶ (Belge No. 7).

Bu suretle, bu sözde gizli antlaşma resmen yalanlanmıştı; fakat mesele bununla bitmedi. Roma'daki İngiliz Büyükelçisi Sir George Buchanan, 25 Nisan, 1920'de Lord Curzon'a gönderdiği bir yazıda, "İngilizlere karşı sistemli surette duygular besleyen ve emperyalist İtalyan gayeleri peşinde koşan" *Idea Nazionale* adlı İtalyan gazetesinin 24 Nisan, 1920 tarihli sayısında, "İngiltere ve Türkiye arasında gizli bir antlaşma" başlıklı bir yazı yayınlandığını bildiriyordu. Gazeteye göre, 1919 Aralık ayında Sultan VI. Mehmet'le bir "Osmanlı şahsiyeti" arasında yapılan konuşmada, "Türkiye'nin başına gelenlerden üzüntü duyan Padişah, İngilizlerle vasitasız bir anlaşma imzaladığını söylediği Damadı Ferit'in görevinden affedilmesinden sonra, Büyük Britanya'nın, siyasal ve dinsel bir Hakan olarak kendine saygı göstermeyi üstelendiğini, bununla beraber yalnız Boğazlar üzerinde değil, İstanbul üzerinde de murakabe hakkına sahip olmak istediğini, Yunanlılarla İtalyanların, icabı halinde Fransızların dahi Türk ülkelerinden kaldırılacaklarını kendine bildirdiğini" söyledi. Gazete devamla,

³⁵ Fransız Hükümeti kastediliyor, Osmanlı Hükümetine "Bâbiâli" denildiği gibi.

³⁶ PRO., FO. 371/5117/E. 83, George Grahame'dan Lord Curzon'a, kapalı tel. No. 412, Paris, 11 Şubat, 1920.

“Damad Ferit’le imzalandığı söylenen antlaşmanın” koşullarını aynen vererek, bunu, Türk sorununun halli konusunda “gerçek haber” olarak nitelendirdi; İngiliz siyasasına sert bir şekilde saldırarak Büyük Britanya’nın Arap ve Müslüman dünyasını tahakküm altına almak istediğini, İstanbul’da kalarak Boğazları murakabesine geçirmek niyetinde olduğunu ileri sürdü. Lord Curzon, 5 Mayıs 1920’de Sir George Buchanan’a gönderdiği kapalı telde, Türk-İngiliz antlaşmasıyla ilgili haberin “hiç şüphesiz uydurma olduğunu” bildiriyor, Büyükelçiyi, istediği şekilde bir yalanlama yayınlamaya davet ediyordu. Bu belgeler İngiltere Dışişleri Bakanlığında Max Muller tarafından 4 Mayıs 1920’de şöyle yorumlandı: “Ne kadar gülünç olursa olsun, bu çılgın belgenin tesirsiz bırakılması güç”³⁷ (Belge No. 8).

O tarihten itibaren bu gizli antlaşmayla ilgili yazı ve haberlerin yayınlanmasına vakit vakit yine devam ediliyordu. Oysa yukarıda anılan belgelerin ışığı altında ancak şu sonuç çıkarılabilir: Osmanlı Sadrazamı Damad Ferit ve İngiltere Hükümetinin resmî ve yetkili murahhasları arasında böyle bir antlaşma imzalanmamıştır. O sıralarda yayınlanarak büyük bir olay çıkaran belge, ya Osmanlı İmparatorluğundaki çıkarları yararına Fransızlar tarafından uydurulmuş veyahut Damad Ferit, kendi safdilliğine kapılarak, yukarıda anılan ve muhtemelen İngiliz ve Fransız İntelicens Servislerinde “çifte ajan” görevinde bulunan üç Levantinli tarafından aldatılarak böyle bir belgeyi imzalamıştır.

NOT: Bu yazıdaki belgelerin foto-kopileri, Londra’daki İngiliz Arşivi Genel Müdürünün müsaadeleriyle yayınlanmıştır.

³⁷ PRO., FO. 371/5221/E. 4030, Sir George Buchanan’dan Lord Curzon’a, kapalı tel No. 280, Roma, 25 Nisan, 1920 ve Lord Curzon’dan Sir G. Buchanan’a, kapalı tel No. 181, Londra, 5 Mayıs, 1920.

